

PAVLOVITS TAMÁS

A filozófia a szellem önszemlése?

VÁLASZ MÁLNÁSI BARTÓK GYÖRGYNEK SZÁZ ÉVVEL KÉSŐBB¹

Tisztelt Professzor Úr!
Kedves Málnási Bartók György!

Talán megbocsájtja nekem, hogy így, száz év távlatából levelemmel megszólítom önt, és bízom benne, nem bántódik meg, ha ismeretlenül, ámde kolleghiális alapon, azonnal tegezésre váltok. Bár lehet, a te korodban még felettebb illetlenül hangzott, a tegezést most azért tartom szerencsésebbnek a magázásnál, mert így közvetlenebbé válhat a párbeszéd közöttünk arról, ami öszszeköt bennünket: a filozófia természetéről és lényegéről. Őszintén szólva csak nemrég olvastam el írásodat, amelyben nem sokkal Szegedre költözésed után összefoglaltad mindazt, amit a filozófiáról gondolsz. Most, engedelmekkel, erről szeretnék veled eszmét cserélni. De természetesen nem csak a filozófia iránti kölcsönös elköteleződésünk létesít kapcsolatot közöttünk. Te éppen abban az évben hagytad el a földi világot, amelyben én e világra megszülettem, ráadásul ugyanabban a városban, Budapesten zajlott e két esemény. Noha semmiképpen nem tekintem magamat a reinkarnációdnak, mégis, akarva-akaratlanul, úgy hozta a sors, hogy most képviselnem kell szellemi örökségedet. Főként, ha téged tekintünk a szegedi Filozófia Tanszék megalapítójának és első tanszékvezetőjének, aki 1921-ben elindította itt az első félét. Engem, éppen 100 évvel később az a megtiszteltetés (vagy sorscsapás) ért, hogy megbízást kaptam e Tanszék vezetésére. Éppen e rám testálódó szellemi örökség miatt tartom fontosnak ezt az eszmecserét.

Kedves Gyuri! Van ez a mánia a filozófiai hagyományban, hogy bizonyos gondolkodók életkorhoz kötik, hogy mit szabad és mit nem szabad csinálni: Platón szerint nem szabad dialektikával foglalkozni negyvenéves kornál fiatalabban, Deleuze szerint csak öregkorban tudjuk hitelesen feltenni és választ keresni arra a kérdésre, hogy „mi a filozófia?”² Most szerintem ezt tegyük félre, hiszen, ha jól számolom, te körülbelül negyvenéves lehettél, amikor a filozófia lényegét írásodban összefoglaltad, és alig több mint ötven évemmel

---

¹ Elhangzott 2021. október 21-én az MTA Szegedi Akadémiai Bizottság székházában a Szegedi Tudományegyetem BTK Filozófia Tanszék fennállása 100. évfordulójának megünneplésén.

² Lásd: Deleuze, Guattari: *Qu'est-ce que la philosophie?* Minuit, Paris, 1991.

én sem tekintem magamat öregnek. Ha tehát ezzel egyetértesz, akkor minde-
nekelőtt arról szeretnék írni, hogy mi tetszik nekem a megközelítésedben, és
mit tudok abból elfogadni.

I.

A filozófia lényegéről című művedet³, amely 1924-ben jelent meg nyomtatásban, átjárja egy nagyon erős elkötelezettség a filozófia iránt, amiben teljes szívemből osztozom veled. A filozófia közös hivatásunk és szerelmünk, amelynek szolgálata közös ügyünk. Gyönyörűen írod ezt le: „a filozófiai alkotás a filozófusra nézve élet-lehetőség, sőt az egyetlen élet-lehetőség éppen úgy, amiként a művészre nézve egyetlen élet-lehetőség a művészi alkotás és a művészet maga. A filozófia a filozófusra nézve életforma, amely ha ki nem alakul, a filozófusnak lelke megyen veszendőbe” (27). Ezek szerint a filozófusi hivatásban az igazság kutatása egyfajta alkotómunkával párosul, miközben e hivatás egy életforma megélését is jelenti. Az életforma megélése pedig – természetem hozzá továbbra is az írásod szellemében – egy filozófiai éthosz vagy értékrend kifejezése magatartásunkban és cselekvésünkben, ami egyfajta tanúságtételben ölt testet. Bizonyára egyetértünk abban, hogy a filozófus képviselheti a filozófia értékeit önmagában, de képviselheti azokat abban a közösségben is, amelyben él. Én e másodikat nevezem tanúságtételnek, mivel a tanúságtételhez tanúk kellene. Úgy érzem, te éppen ezt tetted tanszékvezetőként, és én magam is szeretnék felnőni ehhez a feladathoz. Nem tudom pontosan megítélni, hogy milyen volt a filozófia társadalmi elfogadottsága és helyzete 100 évvel ezelőtt Magyarországon (bár vannak sejtéseim), de attól tartok, e tekintetben a helyzet ma semmivel sem jobb, mint a te korodban. Egy fájdalmas mondatodból, amely ma is szomorú aktualitással bír, erre következtetek: „az Egészet és [...] az Egyetemest, ma annál erősebben sóvárogjuk és szeretjük, mert ismét betört és emészt a setétség, amikor az eszmék jelentése elhomályosul, értékük ingadozó lesz, amikor nem tudunk különböztetni fény és árnyék között s a jövőendőnek még lehetőségeit sem sejtjük” (3). A filozófia elfogadottsága nem volt magától értetődő, amikor ezt írtad, és ma sem az. Éppen ezért van óriási szükség olyan szellemi műhelyekre, amelyek a filozófiát ápolják és művelik, mégpedig intézményes formában. Az intézményrendszer ugyanis azokat a legitim szellemi formákat testesíti meg, amelyeket a társadalom elfogad, és amelyeket saját működéséhez elengedhetetlennek tekint. Ezért tartom fontosnak, hogy legyenek filozófia tanszékek, kutatóközpontok, amelyek nemcsak ápolják és közvetítik a filozófiai hagyományt, hanem amelyek lehetőséget adnak annak az éthosznak a megélésére

---

³ Málnási Bartók György: *A filozófia lényege*, Mikes International, Hága, 2002. Az oldalszámok az online letölthető dokumentumra utalnak (<http://mek.oszk.hu/00200/00200/>), letöltve 2022. 02. 11.

is, amelyről beszélsz. Ilyen értelemben rendkívüli érték az a filozófia tanszék is, amelynek ma a százéves fennállását ünnepeljük. Kétség nem fér hozzá: ez évszázados fennállásban neked feledhetetlen érdemeid vannak.

Ugyanakkor ne feledkezzünk meg Nietzsche intelméről sem! Nietzsche, aki szándékosan kilépett az intézményrendszerből, azt írja, hogy az egyetemi katedrán gondolkodó filozófus nem lehet barátja az igazságnak: „Vajon tisztázta-e valaha egyetlen egyetemi filozófus is önmaga előtt kötelességeinek és korlátainak terjedelmét? Nem tudom; de ha megtette és ennek ellenére állami hivatalnok marad, akkor hamis barátja az igazságnak; ha soha nem tette meg, akkor azt hiszem, egyáltalán nem az igazság barátja”.⁴ Abból, amit az imént írtam, láthatod, hogy ezzel nem értek maradéktalanul egyet, és talán ebben összhang van közöttünk. Mégsem gondolom, hogy Nietzsche ezen intelmét semmibe kellene vennünk. Hiszen, ha a mélyére nézünk, akkor láthatjuk, hogy az igazság szeretete és az igazság iránti aggodalom szól belőle, miközben azt állítja, hogy az igazság nem fér el az intézményi keretek között. És ebben talán igaza van. Én tehát azt gondolom, hogy az éberségünket mindig meg kell őriznünk, és látnunk kell, hogy a filozófia maga sem fér bele az intézmény kereteibe. Ha hűek akarunk maradni a filozófia értékeihez, az igazsághoz és az igazságossághoz, tehát a bölcsesség szeretetéhez, akkor tudnunk kell, hogy azokban a pillanatokban, amikor a filozófia valóban működésbe lép a maga dialektikus erejével, akkor ott megsemmisül minden intézményes keret. A filozófia művelésének az intézményen belül talán éppen az a célja, hogy a filozófia túlsorduljon a kereteken, hiszen az intézmény keretei szükségszerűen végesek, míg a filozófia a végtelenre nyitott.

II.

De most egy kicsit előreszaladtam, ezért engedd meg, hogy visszatérjek arra a kérdésre, hogy mi a filozófia lényege. És most arra figyelek, amit te mondasz erről, és engedd meg, hogy tömören összefoglaljam nézeteidet. Nyilvánvaló, hogy neked köszönhetően mi itt Szegeden az ún. kolozsvári iskola örökösei vagyunk. A kolozsvári iskola két legfontosabb képviselője mestered, Böhm Károly és te magad voltatok, és köztudott, hogy iskolátok Kantot tekintette szellemi elődjének. Ezért sem meglepő, hogy az a mód, ahogyan te a filozófia lényegéről gondolkodsz, elsősorban Kant filozófiáját teszi meg mértéknek. Megjegyzem: a filozófia lényegéről gondolkodva nemcsak azzal a móddal foglalkozol, amelynek révén a filozófia hozzáfér az igazsághoz, hanem szövegedből az is kirajzolódik, hogyan látod a filozófiai igazságok rendszerét egységes egészévé összeállni. A kiinduló pontod az a kanti különbségtétel, amely az Én és a Nem-Én között markáns határvonalat húz. A filozófiai

---

⁴ Nietzsche: *Schopenhauer mint nevelő*, in Nietzsche: *A vándor és árnyéka*, ford. Török Gábor, Göncöl, Budapest, é. n. 78.

reflexió az Énből indul ki, és természetesen a Nem-Én-re irányul, ez képezi megismerése tárgyát. Ugyanakkor hangsúlyozod, hogy a Nem-Én megismerése nem egy passzív folyamat, hanem egyet jelent a Nem-Én megalkotásával. Ahogy írod: „[az] Én már tevékenységének első pillanatában kénytelen észre venni, hogy a Nem-Én [...] minden ízében az ő alkotása. Mint az ő alkotása, teljes mértékben tőle függ, tőle függ éppen a maga létében, mert reá nézve létező éppen az által lesz, hogy őt megismeri és ezen megismerés által érvényre segíti” (30). Szerinted tehát a Nem-Én mint világ önmagában nem megismerhető, noha kölcsönhatásban áll az Énnel. A világ, amit mi ismerünk, egy konstitúció és kivetülés, amelynek az Én kognitív struktúrája képezi az alapját.

Eddig a pontig Kantot követed. Ám rögtön ezután bevezetsz egy fogalmat, amely idegen Kanttól: nevezetesen a szellem fogalmát, amely feltehetően a német *Geist* megfelelője. E fogalom segítségével a filozófiai megismerés aktusát egy szinttel feljebb helyezed, és azt állítod, hogy a filozófia a szellem önismerete. A szellemben ugyanis az Én és a Nem-Én egységre lel. De hát mi is ez a szellem? Te elutasítod azt a lehetőséget, hogy a szellemet metafizikailag mint önálló szubsztanciát értsük, és mint egy tőlünk független valóságot fogjuk fel. Ugyanakkor azt írod, hogy „a szellem valójában nem más, mint az Én objektív értelemben véve, minél fogva a szellem minden egyes psychophysikai Én-nek lelki aktusaiban és azok által immanensen megnyilatkozni képes” (32). Így azonban mégiscsak az emberi történelmet a szellem történelmeként ismerhetjük fel, és a filozófia lényegéről szóló kantianus fejtegetésedbe máris egyfajta hegelianizmus keveredik. Ez vezet el ahhoz a kijelentésedhez is, hogy a filozófia nem más, mint a szellem önismerete, és így lesz a filozófiából szükségszerűen rendszerfilozófia: „a filozófia által létesített teoretikus, egyetemes és érdekmentes világgép orgánikus rendszer, mert orgánikus rendszer a szellem, amely azt létrehozta” (34). Összegezve tehát: a filozófia az a tudás, amelyben a szellem megismeri önmagát, mert felismeri, hogy a Nem-Én nem más, mint a megismerő Énnek a megismerés aktusában kiteljesedő konstitúciója. Éppen ezért a filozófia „a szellem érdekmentes önszemlélete, amely által kifejti, kialakítja s ez által megérti a maga végtelen tartalmát és öntudatossá teszi mindazt, ami benne még öntudatra nem ébredt.”. Ezt már a szöveged konklúziójában írod, ahol Hegelre is utalsz: „Az így értett filozófia valóban totalizáló (Hegel szava!) magatartás, amely a Nem-Én és az Én egységét helyreállítja” (52).

Kedves Gyuri, be kell vallanom, engem zavar az, ha a filozófiát egyfajta totalizáló magatartással azonosítjuk. A szövegedben számos helyen előkerül a hatalom akarása, az uralomra törekvés szándéka, mégpedig a filozófiai gondolkodással összefüggésben. „Az Én hivatott arra, hogy a végtelen Nem-Ént megismerje és hatalmába hajtsa” (28), vagy „Minél inkább keríti az Én a

Nem-Ént a maga hatalmába, annál nagyobb mértékben fejti ki a maga lényegét” (29). Természetesen az értelmezésed szerint a Nem-Énnek teljes uralmunk alá hajtása az Én autonómiáját és szabadságát szolgálja, de e tendenciában továbbra is egy totalizáló szándék mutatkozik meg. Egy olyan szándék, amelyet a XX. század még előtted álló borzalmas tapasztalatai után nehéz ártatlanul elfogadni még a tiszta szellemi folyamatok szintjén is.

III.

Hadd magyarázzam el neked, miért idegen tőlem a filozófiának ez a megközelítése. Én közvetlenül a rendszerváltás után kerültem kapcsolatba egyetemi hallgatóként a filozófiával és a szegedi Filozófia Tanszékkel, amikor előbb Csejtei Dezső, majd az azóta elhunyt Dékány András és végül Gyenge Zoltán igyekeztek itt negyven év sötétebb színezetű öröksége után újra európai filozófia tanszéket építeni. Most, hogy visszagondolok a kilencvenes évekre, meglepve látom, hogy az a negyven év, amely arról volt nevezetes, hogy az ideológia kiűzte a filozófiai gondolkodást az intézmény falai közül, mégsem tudta teljesen megsemmisíteni a te szellemi örökségedet. Erre abból következtek, hogy amikor ide kerültem, még mindig vagy már megint nagyon erős volt a klasszikus német idealizmus oktatása, aminek szükségességét – talán nem önkényes így magyarázni – a *genius loci* őrizte. Tanáraimtól, Simon Ferencről, Gausz Andrásról és Gyenge Zoltántól számos kurzust hallgattam Kantról, Hegelről, Schellingről. Majd e németes vonal folytatásaként erősen hatott rám Heidegger gondolkodása, aki a kilencvenes években nagyon népszerű volt a szellemileg felszabadult országban. Az egyetemi szakdolgozatomat részben Heideggerből írtam. Lenyűgözött Heidegger gondolkodása, teljesen a hatása alá kerültem, át tudtam érezni gondolatainak súlyát, szinte éreztem a Lét hívását, a gond szorongató közelségét, a lelkiismeret szólítását és az autentikus lét megélésének szükségét. Ezt követően, a kilencvenes évek második felében kerültem Párizsba, ahol elsőként Emmanuel Lévinas könyvei akadtak a kezembe. Az ő gondolkodása megdöbbentett, és „felrázott dogmatikus szendergéseimből”.

Lévinas első könyve, amelyet elolvastam, a Sorbonne-on tartott legutolsó szemináriumának leiratát tartalmazta *Isten, a Halál és az Idő* címen⁵. A halálra vonatkozó elemzések erős Heidegger-kritikát fejtettek ki, és ebben döbbenett meg egy belátás, amely szerint a halál nem annyira saját halálunk képében jelenik meg a számunkra, ahogy Heidegger értelmezi, hanem sokkal inkább a másik ember halálaként. Talán ez a gondolat józanított ki Heidegger-ittasságomból, és tárta fel számomra egy olyan gondolkodás lehetőségét, amely nem az Énből indul ki, és nem oda akar visszatérni, és amely számára

---

⁵ Lévinas: *Dieu, la Mort et le Temps*. Grasset, Paris, 1993.

a másik ember fontosabb, mint az én autonómiájának biztosítása. Ez a filozófia nem az éntre alapoz, hanem a Nem-Én másságát és fontosságát hangsúlyozza. E megközelítés szerint a Nem-Én a más, az idegen, amely végtelensége révén visszavezethetetlen az Éntre.

Párizsban megmerítkeztem a francia filozófiai hagyomány közegeiben. Felfedeztem Montaigne-t, Pascalt, Rousseau-t, közelebbről Descartes-ot és Malebranche-t. Jean-Luc Marion óráit hallgattam a Sorbonne-on, aki a kortárs francia fenomenológiai gondolkodásba vezetett be. Szeged után a filozófiai reflexió egészen új tájékai tárultak fel számomra. Úgy is fogalmazhatnék, hogy a *Geist* fogalma mellett felfedeztem az *esprit* fogalmát. E két kifejezés mindegyike szellemet jelent, és kulcsfontosságúak a filozófia lényegének megértése szempontjából, miközben egyáltalán nem fordíthatók le egymásra. A német *Geist* a hegeli abszolút szellemben fejeződik ki leginkább, abban, amelyhez a te szellemfogalmad is nagyon közel áll. Az *esprit* ezzel szemben sokkal könnyedebb, az emberi reflexiót és gondolkodást jelenti, amely akár olyan szóösszetételekben is előfordulhat, mint a pascali *esprit de finesse*, amelyet kifinomult gondolkodásnak fordítottam, és amely a társaságban való tájékozódó képesség és jártasság kifejezése. Az általam akkoriban felfedezett francia filozófia olyan táj, amely nem illeszkedik az *absolutier Geist* mindent önmagára visszavezető mozgásába, hanem a sokkal kiszámíthatatlanabb és játékosabb *esprit* mozgásterébe. És ekkor értettem meg, hogy a filozófiai reflexiónak legalább olyan fontos része az önirónia, a humor, a szkeptikus hajlandóság, mint az a patetikus komolyság és veretes stílus, amely Hegel vagy Heidegger szövegeit jellemzi.

Lévinas egyik esszéje, *A filozófia és a végtelen ideája*⁶ nagyon tömören foglalja össze azt a különbséget, amely a filozófia általad vallott lényege, és az én meggyőződésem között húzódik. Lévinas szerint a filozófiai szellem avagy az *esprit philosophique*, nem egyetlen utat jár be, ahogy te írod, hanem két különbözőt, amelyek „az igazság ideájában keresztezik egymást” (27). Az egyik út nem más, mint amelyet te is követsz a filozófia lényegéről szóló írásodban. Lévinas ezt az autonómia útjának nevezi. A gondolkodás itt szembenáll a mással – az Én a Nem-Énnel, ahogy te mondanád – és az a célja, hogy a mást megismerje, és e megismerés által önmagára visszavezesse. Ez az ember alapállása a világban: a világ ismeretlen, fenyegető a számára, de a megismeréssel átláthatóvá és uralhatóvá teszi. A gondolkodás végső célja a világ teljes megismerése és uralása azért, hogy az ember felszabaduljon a tőle idegen meghatározottságoktól. Tudom, egy helyen Descartes is ezt mondja (és nem ezért szeretjük): mi emberek a világ megismerése révén „a természetnek

⁶ Lévinas: *Nyelv és közelség*, ford. Tarnay László, Jelenkor, Pécs, 1996, 27–42.

mintegy uraivá és birtokosaivá válhatnánk”.⁷ Ez lenne a teljes autonómia, a tökéletes szabadság, amikor a másat vagy a Nem-Ént, ahogy te is írod, teljesen uralmunk alá vontuk. A szellemnek van azonban egy másik útja is, amelyet Lévinas az előbbivel ellentétbe állít, és amelyet a heteronómia útjának nevez. Ezen az úton minden a fordítottja az előzőnek: nem az önmagának, az Éennek van elsőbbsége, hanem a másnak, azaz a Nem-Éennek. A gondolkodás itt azal szembesül, hogy a más vagy Nem-Én *radikálisan* más, azaz természeténél fogva olyan, hogy visszavezethetetlenül bizonyul az Én-re. Ezáltal mindig ellene szegül az uralomnak és az autonómiának. Ennek a radikális másságnak a kifejezésében kap központi szerepet a végtelen fogalma. A szellemet te is végtelenségnek nevezed, ámde a szellem végtelensége nem akadályozza annak, hogy az Én és a Nem-Én egyesüljenek a filozófia végső aktusában. Lévinasnál a végtelen nem az Énhez, hanem a Nem-Énhez kapcsolódik, és ez biztosítja a radikális másságát. A más végtelensége folytán visszavezethetetlen az Énre.

Lévinasnak több erős érve is van annak alátámasztására, hogy a filozófia két útja különbözik egymástól. Az egyik egy történelmi érv: arra mutat rá, hogy már Platón szerint is a Jó túl van a Léten,⁸ azaz semmilyen racionális, azaz a logosz uralma alá tartozó rendszerbe nem integrálható. Természetesen ez a hagyomány – a rendszeralkotó tendenciák mellett – szintén végigvonul a nyugati gondolkodás történetén Platóntól Plótinoszhoz át azon gondolkodókig, akik mindig a rendszer ellenében gondolkodtak, mint Pascal, Kierkegaard, Nietzsche, és még sorolhatnánk. De van ennél egy sokkal erősebb érve is Lévinasnak, amit szerintem érdemes megfontolni. Ez pedig a másik ember tapasztalatára épül. Ha te azt állítod, hogy az Én autonómiájának és szabadságának az a feltétele, hogy a Nem-Ént uralma alá vonja a megismerés révén, akkor én azt kérdezem, hol helyezed el ebben a keretben a másikat? Ez a követelmény azt vonja magával, hogy a másikat is ismerjük meg és vonjuk uralmunk alá, mert ez saját szabadságunk feltétele. Azaz szüntessünk meg minden olyan tényezőt, amely külső meghatározottságokat iktat be a rendszerbe az Énhez képest. A helyzet az, hogy a másikat ember által, mint Nem-Én által képviselt külső meghatározottságok mindig megmaradnak, azokat soha nem fogjuk tudni visszavezetni önmagunkra, és ezáltal uralmunk alá hajtani a másikat. A másikat szabadsága e megközelítésben fontosabb és értékesebb, mint az Én szabadságom. Voltak, vannak, és lesznek olyanok, akik kísérletet tettek és tesznek a másikat ember totális uralására – természetesen nem a megismerés eszközeivel –, ám mi, a filozófia szerelmesei, soha nem vállalhatunk velük közösséget. Lévinas ezt fejezi ki az arc

---

⁷ Descartes: *Értekezés a módszerről*. Hatodik rész. Ford. Boros Gábor, Budapest, Ikon Kiadó, Matúra, 1992, 69.

⁸ Lásd: Platón: *Az állam*, 509b.

fogalmával, amely számunkra mindig végtelenként adódik, és amely végtelensége révén soha nem redukálható önmagunkra, és nem hajtható uralmunk alá.

Ezek után talán érthetővé tudom tenni a számodra, miért olyan fontos nekem a végtelen fogalma, amiről utolsó könyvem szól.⁹ A filozófiai gondolkodás a végtelenre nyitott. A végtelen az, amire megismerésünk irányul, ámde a végtelen végtelensége nem szüntethető meg azáltal, hogy maradéktalanul megismerjük. Ez véges gondolkodásunk számára eleve lehetetlen, de ha abba az illúzióba ringatnánk magunkat, hogy lehetséges, észre kellene vennünk, hogy ezzel elkerülhetetlenül végessé tennénk, miközben a végtelent mint végtelent kellene megismernünk. A végtelent tehát soha nem fogjuk tudni visszavezetni önmagunkra. Ez nem jelenti azt, hogy le kell mondanunk az igazságról, és hogy egy harmadik utat, a szkepticizmus útját kell választanunk, amely nem vezet sehová. A végtelenre nyitottságban a filozófiának az igazsággal van dolga, hiszen az igazság maga végtelen. A filozófiának azt kell feltérképeznie, hogy hogyan, milyen módon tud a mi véges megismerő-képességünk a végtelen igazságra nyitott maradni, a végtelen igazságra, amely nemcsak a másban, hanem a másikban is lakik. Mindez nemcsak egy tudást, de egy élni tudást is kialakít, hiszen az igazság végeredményben elválaszthatatlan az igazságosságtól. De erről most, idő hiányában nem tudok többet mondani.

V.

Kedves Gyuri! Te száz évvel ezelőtt fejtetted ki nézeteidet a filozófia lényegéről. Azóta sok minden történt Európában, és Európa e keleti szegletében. Amikor te sötét idők eljövételéről beszélsz, tudjuk jól, mire gondolsz. Te, a másik nagy szegedi-európai gondolkodóhoz és kollégádhoz, Szent-Györgyi Alberthez hasonlóan, utáltad Hitlert. Egy anekdota szerint, ha az asztalnál Hitler szóba került, feleséged elkezdte összegyűjteni a késeket, annyira indulatos lettél. Ki tudja, talán késői korszakodban, 1948 után, amikor félreállítottak, és tanúja lehettél annak, hogyan mennek tönkre azok az értékek ebben a társadalomban, amelyekért te éltél, és amelyeket a korábbi gyalázatos események még nem számoltak fel teljesen, talán már te sem gondoltad, hogy a filozófiai éthosz végső célja a szellem önszemlélése és az Én uralmának a megvalósítása volna. Akárhogy legyen is, a szellemnek több útja van. Nehéz már hinnünk abban, hogy minden egy nagy rendszerben összegződik majd, ahol a szellem megtalálja végső autonómiáját és szabadságát. Sokkal inkább tanítványod, József Attila szavai csengenek hitelesen: „Csak ami nincs, annak van bokra, csak ami lesz, az a virág, ami van, széttör darabokra.” És annak, hogy

---

⁹ Pavlovits Tamás: *A végtelen észlelése a kora újkorban*, Gondolat, Budapest, 2020.

ezeket a sorokat idézem, nem pedig Adynak a *Kocsi út az éjszakában* című versét, két oka van: egyrészt mert ez a költészet, József Attiláé, bizonyos fokig talán a te szellemed hatását is magán hordozza, másrészt pedig azért, mert e sorok megengedik, hogy akár a semmiből is nőjön virág, meghagyva némi reményt. Talán nem tartod túlzásnak, ha ezt a metaforát úgy fordítom át a jelenre, hogy az a szellem, amit te itt Szegeden húsz éven át képviseltél, és amely hosszú időre elveszni látszott, ma is él, és virágokat hajt. Ezért mindenképpen érdemes kifejeznünk hálánkat neked, miközben továbbra is fontos azzal az éthosszal művelni a filozófiát, amellyel te tetted. Noha azok az utak, amelyeken járunk, markánsan különböznek, de közös a szenvedély, amellyel a filozófia értékeinek megőrzéséért dolgozunk.

Tisztelettel és barátsággal:

Prof. Dr. Pavlovits Tamás

Szeged, 2021. október 21.